

Kelios pastabos po konferencijos

Małgorzata Litwinowicz

Kultūros tyrinėjimai XXI amžiuje: paveldas, tapatumai ir naujoji retorika. Vilnius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011 m. rugsėjo 28 ir 29 d.

Žinome konferencijų, kurių esmė – „didumas“. Šioji, be abejo, tokiai kategorijai nepriklausė: iš viso dalyvavo penkiolika pranešėjų; klausytojų, susirinkusių Lietuvos kultūros tyrimų institute, taip pat buvo nedaug. Ir nepaisant to, manau, kad didelis organizacinis (ir tuo pačiu dalykinis) šios konferencijos privalumas – tai jos probleminis ir teminis parengimas, t. y. organizatorių talentas surinkti vienoje vietoje labai skirtingų, o tuo pačiu papildančių kompetencijų tyrėjus. Visa tai kuria tokią svarbią, o taip dažnai konferencijų organizavimo praktikoje pamirštamą bendros refleksijos ir pokalbių atmosferą, kai, atrodytų, panaši tema skirtingų pranešėjų analizuojamų problemų ir reprezentuojamų požiūrių dėka yra apžvelgiama iš įvairių perspektyvų. Turėdami omenyje, kad konferencijoje dalyvavo mokslininkai iš Vengrijos, Slovakijos, Lietuvos, Bulgarijos, Lenkijos, Albanijos, galime drąsiai teigti, jog ši konferencija aiškiai atstovavo Vidurio Europai. Vidurio ir Rytų Europa šiandien yra „pagyvėjusios“ minties judėjimo teritorija, kurioje vyksta diskusijos dėl mažiausiai trijų esminių temų: kas yra šiuolaikinis tautinis ir kultūrinis identitetas, koks požiūris į „Senosios Europos“ palikimą, jos kultūrinės strategijas ir kaip sprendžiami klausimai, susiję su „Rytais“,

t. y. su regionu ir kultūra, kuri (be abejonės, yra europinės tapatybės dalis) politine prasme dėl įvairiausių peripetijų tai bendrijai nepriklauso ir (kaip žinome, po Rytų partnerystės viršūnių susitikimo Varšuvoje) dar ilgai nepriklausys, kadangi Europa yra užsiėmusi savo „gaisrų gesinimu“, o ne tiltų į Rytus tiesimu.

Taigi konferencijos organizatoriai – dr. Rita Repšienė ir doc. Stanislovas Juknevičius – nusipelno pripažinimo ir pagarbos žodžių už tai, kad kokybės neiškeitė į kiekybę, atrinko reprezentatyvius mokslinės konferencijos dalyvius ir parengė puikią programą.

Visuose pranešimuose išryškėjusi tema, žinoma, buvo klausimas, kaip suprantame ir galime apibūdinti kultūros paveldą, o teisingiau – su koku pačios kultūros supratimo būdu yra siejama paveldo sąvoka.

Atsakymų spektras išties yra labai spalvingas. Dar įdomesnis yra spektras klausimų, kilusių iš pačių pranešimų, ar iš bendros mokslinės konferencijos „naratyvo“, iš jos programos, pranešimų tarpusavio „pokalbių“.

Taigi kokie tie klausimai?

Ar šiandien dar egzistuoja kultūrologinė/kultūros pažinimo refleksija? Ar dar galime kalbėti apie bendrą tyrimų barą, įrankius, metodus, kalbą? Suprantama,

šis klausimas nekelia „suvienodinimo“ postulato; juk nei vienas sveikai mąstantis nemano, kad tokios mokslo sritys, kaip sociologija, filologija ar etnologija, yra vienodos. Visgi visada verta užduoti klausimą apie kultūros tyrimų savitumą ir atskirumą, juolab kad negalime atmesti galimybės, jog tokia problema yra itin svarbi būtent Vidurio ir Rytų Europoje. Jeigu paklausime, kokie esminiai kultūrologijos darbai XIX ir XX a. sandūroje buvo rašyti šioje Europos dalyje, matysime, kad nebuvo jų daug. Nors atskirų kultūrologijos tyrimais užsiimančių institutų steigimas ar vis didėjantis (bent jau Lenkijoje) kultūros studijų populiarumas – tai, be abejonės, signalai, kurių negalima nevertinti.

Konferencijos pranešėjai patvirtino kultūros populiarumo reikšmę. Pirmiausia reikėtų paminėti konferenciją pradėjusio prof. Andrzejaus Mencwelio (Varšuvos universiteto Lenkų kultūros institutas) pranešimą, kuriame profesorius pristatė kultūros mokslų kaip komunikatyviai sąveikaujančių antropologijai ir istorijai būdingų metodų galimos ir pagrįstos jungties projektą, kuriuo yra remiamasi tokių žymių mokslininkų (atkreipiant dėmesį tik į kelis esmingiausius tropus¹) kaip Michailas Bachtinas, Norbertas Elias, Vera Gordon Childe darbuose, taip pat taikoma prancūzų „Annales“ mokykloje ar Jacko Goody, Erico Havelocko, Walterio Ong'o pradėtuose pasakojamosios ir rašytinės istorijos tyrimuose. Svarbus balsas šioje diskusijoje buvo taip pat ir

doc. Stanislovo Juknevičiaus pranešimas, kuriame kalbėta apie vaizduotę ir vaizduotės bendriją kaip visuomenės gyvenimo, apsprendžiančio ryšių pobūdį būtent „įsivaizduojamose bendruomenėse“, pagrindus.

Koks yra santykis tarp kultūros tyrimų ir kultūros politikų?

Ar egzistuoja esminis, gyvas sąryšis tarp akademinės, „refleksijos“ aplinkos ir „praktikos“ terpės, t. y. institucijų, kurios formuoja bei diegia kultūrinės strategijas ir politikas, savo poreikiams kurdamos ne tiek refleksijos, kiek operatyvinę kalbą?

Kaip galėjome įsitikinti, tai nėra savita kalba, bet tokia, kurioje kultūra labai dažnai yra redukuojama iki ekonominių, visuomeninių ar politinių reiškinių grupės; kalba, kuri lokaliame, tautos ar tautiniame lygmenyje yra išspraudžiama į politinius „einamųjų poreikių“ rėmus. Šie klausimai buvo nagrinėjami vengrų mokslininko Mihálio Hoppálo ir slovakų tyrėjo Jurajaus Hamaro pranešimuose. Ypač įdomus šiame kontekste pasirodė jaunos mokslininkės iš Latvijos Anitos Vaivadės pranešimas, įtikinančiai atskleidžiantis tai, kokios apgaulingos gali būti teisės aktuose įrašytos normos dėl veiksmingos kultūros paveldo apsaugos. „Kultūros gyvenimas“ ar bent jau tam tikrų jos formų (papročių ir ritualų, kalbų įvairovės, pasakojamojo palikimo ar net sričių, kurios atrodo yra „kietesnės“ ir labiau apčiuopiamos, tokios kaip regionui būdinga architektūra ar parkų menas) gyvybiškumas remiasi savais dėsniais, noriai „minta“ iš įvairių šaltinių ir nuolankiai nepasiduoda teisės aktams, apibrėžiantiems jų „vertę ir reikšmę“.

¹ Žr. Mencwel, Andrzej. 2006. Historia i antropologia: Wstępne uwagi teoretyczne. In: *Wyobrażenia antropologiczne*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Kitas svarbus klausimas, svarstytas daugelyje pranešimų ir aptartas po jų kilusiose diskusijose, buvo problemos, atsirandančios tuo atveju, kai kultūros paveldas yra sutapatinimas su nacionaliniu paveldu, o šis – su vertybe, kokia iš esmės yra valstybė. Kur tokiam diskurse būtų vieta kultūros formoms, būdingoms diasporai ar tautai be valstybės, neaišku. Institucijų kalboje labai aiškiai taip pat yra matomos „paribio“ kategorijos nebuvimo pasekmės bei rezultatai to, kad nėra supratimo, jog erdvė, kurią kaip visumą sudaro etnosų, religijų, kalbų įvairovė, yra unikali, jog bandymai nustatyti „kas kieno yra“ arba „kas kam priklauso“, kas yra „tikrai ir tik“ slovakiška/vengriška/rumuniška, baltarusiška/lenkiška/lietuviška, serbiška/bosniška/albaniška/juodkalniška, tokioje erdvėje anaipatol negarantuoja kultūrinio paveldo apsaugos. Atvirkiškiai, dažnai brandina konfliktą, kuriame kultūra tampa primityviai naudojamu nacionalistinės politikos instrumentu. Beje, Europoje nuolat susiduriame su tokia praktika ir būtent ne kadaise, o dabar, mūsų laikais, „paribiškumo“ ar „paribio kultūros“ sąvokos yra stumiamos į nereikšmingas paraštes, yra redukuojamos iki folkloristinės įdomybės ar senų laikų liekanų. Šiandien reikėtų su žiburiu ieškoti tokių vietų ir institucijų, kurios protingai remiasi paribio etnosu kaip įvairių, nebūtinai-vienas-kitą-mylinčių bendruomenių gyvenimo modelių. „Į kultūrų susitikimą negalima eiti trumpiausiu keliu. [...] Situacija yra dinamiška, gyvenimas pulsuoja politinių rinkimų, krizių, baimių, pavojų ritmu. Paribyje konfliktai neišsprendžia, vienintelis dalykas, ką galime padaryti, tai išmukti gyventi konf-

likte. Kylančias įtampas galima stengtis prisijaukinti apsupant jas kultūra, kuri neleidžia peržengti tam tikrų ribų, kuri stiprioms emocijoms suranda kitą kelią nei destrukcija, kuri kuria bendruomenės židinius“,² – rašo Krzysztof Czyżewski, „paribio etnoso praktikas“. Taigi vietoj „paribiškumo“, deja, bet dažnai susiduriame su diskursais, kurie kultūros paveldą paverčia „grynu“ vienos tautos paveldu, o tuo pačiu patalpina tą tautą už laiko, istorijos ribos, visiškai izoliuojant ją nuo bet kokių įtakų. Paradoksas, bet, atrodo, kad tokiu būdu kultūrą „išmetame“ iš paveldo, nors siekiame, kad ji tame pavelde įsitvirtintų. Ši problema labai dažnai buvo minima konferencijos metu.

Palikimo-tautos-valstybės sutapatinimo, populiariu ir akivaizdžiu laikomu taip pat ir tarptautinėse institucijose, užsiimančiose kultūros ir kultūros paveldo klausimais (tokiose kaip, pvz., UNESCO), padarinius labai įdomiai pristatė Rigels Halili iš Albanijos (šiuo metu dėstantis Torunėje, Lenkijoje, ir Londone, Anglijoje), išanalizavęs serbų epinių dainų, pasiūlytų įtraukti į UNESCO reprezentatyvaus žmonijos nematerialiojo kultūros paveldo sąrašą, istoriją. Šios dainos nebuvo įtrauktos į minėtą sąrašą, nes pasirodė esančios „problemiškai produktyvios“, kadangi tarp jų buvo ne tik „senovinės“ dainos, bet ir tokios, kurios išsaugodamos epinių dainų tradicijas, išaukštino tokius „didvyrius“ kaip Ratko Mladičius ir Radovanas Karadžičius, kaltinamus Hagos tribunole už genocidą ir karo nusikaltimus.

² Czyżewski, Krzysztof. Czas animacji kultury. In: *Kultura współczesna*, 2009, Nr. 4(62), p. 11. Plačiau apie tai Krzysztof Czyżewski rašo puikioje savo knygoje *Linia powrotu. Zapiski z pogranicza*. Pogranicze, Sejny, 2009.

Su „probleminio produktyvumo“ klausimu buvo susijusi ir kita tema, kurią taip pat priskirčiau probleminei visos konferencijos ašiai. Tai santykis tarp kultūros paveldo (ypač to, kuris yra saugomas institucijų, ar to, kurio apsaugos iš tokių institucijų lauktume) ir dabarties.

Nepaprastai daug įdomių minčių kilo po prof. Milos Santovos pranešimo, kuriame buvo išsamiai aptarta Bulgarijos praktika nematerialiojo paveldo apsaugos srityje. Šį pranešimą puikiai papildė konkrečių pavyzdžių studija, kurią pristatė Mare Mātas (kalbėjęs apie Estijos salos Kihnu kultūrą), Eda Kalmre (perskaičiusi pranešimą apie dabarties ir erdvės sąsajas Sorve saloje, Estijoje) bei Rūta Stankuvienė (kalbėjusi apie Kryžių kalną netoli Šiaulių). Beje, pastarasis pranešimas susilaukė labai gyvos konferencijoje dalyvavusių lietuvių reakcijos, kuri iliustruoja temos gyvybiškumą. Gal vertėtų užduoti klausimą, ar tokia turėtų būti kultūros fenomeno, įtraukto į UNESCO sąrašą, teisinė apsauga, kuri tokiu būdu yra užtikrinama tokiam fenomenui, arba institucijos, kuri ypatingu būdu turi rūpintis konkrečių kultūros formų (dainų, šokių, patarlių ir posakių, vestuvių, liaudies drabužių, kulinarijos papročių ir t. t. – toks sąrašas, atrodo, yra nesibaigiantis) apsauga, steigimas, t. y., ar visų šių teisingų pastangų nėra imamasi vadovaujantis principu, kad ši saugoma forma turi suakmenėti? Turime pagriebti ją tam tikru momentu, užkonservuoti ir patalpinti liaudies buities muziejuje, po stiklu, žodyne ar dainyne. Kultūros paveldo apsaugos idėja ir praktika nepaiso dviejų esminių dalykų (ir tikrai neaišku, kaip šiuo atveju elgtis):

vienas jų – tai kultūros dinamika, tai, kad kultūra nepaliamajam kinta, o tai neturi reikšti, kad ji „pasiduoda įtakoms“, tiesiog tai gali reikšti tos kultūros apraiškų gausą. Juk tai liudija daugelis vadinamųjų tradicinių kultūrų tyrėjų darbų. O „tradicinės visuomenės“, kuri būdama visiškai izoliuota, saugo savo papročius ir per šimtmečius nesikeičiančias praktikas, mitas antropologijoje jau yra seniai paneigtas. Kultūra – tai protėjiška būtybė, tik „pa- gaunama“ iš karto vėl keičia savo formą.

Kitas aspektas, kurio pasigendame „išlikimo diskursuose“, yra performatyvinis kultūros pobūdis. Unikaliuos švenčių šven-timo, amatų mokymo ir gyvavimo, komu-nikacijos formos, visi „folkloro žanrai“ juk yra performansas, nes egzistuoja išimtinai tik kaip atlikimas/veiksmas ir niekada kaip tekstas.

Tyrėjui tie du aspektai – kaita ir performatyvumas – yra gana akivaizdus dalykas. Kultūros valdininkui – nebūtinai. Ir galbūt mums belieka tik svajoti, kad vieną dieną tarp tų dviejų aplinkų atsiras autentiškas ir gyvas ryšys, o kultūros tyrėjų kalba bus suprantama ne tik akademiniam sluoks-niams.

Laikas palikti šiuos samprotavimus ir grįžti prie klausimų, su kuriais atvažiauvau į Vilnių, sąrašo: kultūrologijos savitumas, kultūra nacionaliniuose diskursuose, lo-kalumo ir globalumo problemos, kaita ir performatyvumas, archajiškumas ir šiuo-laikiškumas. Visos šios temos nusipelno ypatingo dėmesio, domina ne tik tyrėją, bet ir komentuoja šiuolaikinės visuome-nės gyvenimo erdvėje visą laiką kylančius ir aktualius klausimus.

Taigi, kas lieka? Ogi imtis darbo.